

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.
Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych

JOANNA AKSMAN

ORCID: 0000-0002-9333-7723
jaksman@afm.edu.pl

*Wykorzystywanie polskich i międzynarodowych doświadczeń
w innowacyjnym programie plastycznej edukacji
wczesnoszkolnej (wnioski z pierwszego roku realizacji programu)*

Applying Polish and International Findings of Innovative Programme of Teaching Art in Early School Education (Conclusions Drawn after the First Year of Applying the Programme)

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Aksman, J. (2020). Wykorzystywanie polskich i międzynarodowych doświadczeń w innowacyjnym programie plastycznej edukacji wczesnoszkolnej (wnioski z pierwszego roku realizacji programu). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 33(2), 131–148. DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/j.2020.33.2.131-148>.

STRESZCZENIE

Opisane w opracowaniu badania są pokłosiem międzynarodowego projektu badawczo-dydaktycznego „Nauka-Sztuka-Edukacja. Innowacyjny model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie” (projekt współfinansowany przez UE, październik 2011 – wrzesień 2013). Autorka po zakończeniu projektu prowadziła trzyletnie badania (2015–2018) nad efektywnością modelu NSE (mającego służyć rozwojowi umiejętności życiowych dzieci) w 12 szkołach podstawowych Polski południowej. W niniejszym artykule autorka dzieli się pierwszymi wnioskami z badań, dotyczącymi możliwości wpływu modelu NSE na wzrost umiejętności współpracy dzieci w młodszym wieku szkolnym i pokonywania stresu w sytuacjach trudnych. W tym celu zostały omówione wyniki badań eksperymentalnych, w których uczestniczyło 126 dzieci z trzech środowisk (duże miasto, małe miasto, wieś) po roku realizacji modelu NSE w szkołach w klasie I szkoły podstawowej. Wyniki przynoszą optymistyczne dane, cieszy fakt wzrostu w grupach eksperymentalnych strategii współpracy przy obniżeniu strategii obronnych, niekorzystnych dla dalszego zdrowia psychicznego dzieci: uniku, ulegania, agresji.

Słowa kluczowe: edukacja plastyczna; umiejętności życiowe dzieci; badania eksperymentalne; współpraca dzieci w młodszym wieku szkolnym

WPROWADZENIE

Opisywane badania są pokłosiem międzynarodowego projektu badawczo-dydaktycznego „Nauka-Sztuka-Edukacja. Innowacyjny model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie” (projekt współfinansowany przez UE, październik 2011 – wrzesień 2013). Autorka jako koordynator działań w projekcie, koordynator i współautor¹ badań w trzech krajach partnerskich (Słowenia, Słowacja, Ukraina i Polska) oraz teoretycznego modelu NSE – pracy z dzieckiem zdolnym plastycznie w edukacji wczesnoszkolnej, a także koordynator prac badawczych nad pilotażowym wdrożeniem modelu w 15 szkołach podstawowych Małopolski w latach 2015–2018, po zakończeniu projektu, prowadziła trzyletnie badania nad efektywnością modelu NSE (mającego służyć rozwojowi umiejętności życiowych dzieci) w 12 szkołach podstawowych Polski południowej.

W niniejszym artykule autorka dzieli się pierwszymi wnioskami z badań, dotyczącymi możliwości wpływu modelu NSE na wzrost umiejętności współdziałania dzieci w młodszym wieku szkolnym oraz pokonywania stresu w sytuacjach trudnych.

TEORIE NAUKOWE WYKORZYSTANE W MODELU EDUKACJI
PLASTYCZNEJ NAUKA-SZTUKA-EDUKACJA

Powstały w wyniku doświadczeń międzynarodowych model Nauka-Sztuka-Edukacja (Aksman, 2013, s. 248–249 i n.) uwzględnia następujące założenia teoretyczne:

- teorię twórczości rysunkowej dzieci Stefana Szumana i psychologicznej koncepcji rozwoju twórczości plastycznej dzieci Stanisława Popka,
- koncepcję Petera Aggletona ukazującą strukturę i kształtowanie umiejętności życiowych powodujących pozytywne zachowania przystosowawcze, co pomaga radzić sobie z zadaniami i wyzwaniem codziennego życia,
- model struktury zdolności plastycznych według Stanisława Popka i Wiesławy Limont,
- model ogólnej teorii zdolności: Trójpierścieniowy Model Zdolności Josepha Renzulliego,
- model teorii inteligencji wielorakiej Howarda Gardniera,
- model inwestycyjnej teorii zdolności Roberta J. Sternberga i Todda Lubarta,

¹ Autorzy modelu NSE: Teresa Giza, Stanisław Hryń, Danuta Skulicz, Jadwiga Kliś, Joanna Aksman. Współautorzy: Teresa Olearczyk, Stanisław Niecuiński, Jolanta Gabzdyl, Bożena Muchacka, Krystyna Grzesiak, Katarzyna Piętka, Klaudia Węc, Anna Dettlof, Małgorzata Karpińska-Ochalek, Anna Zięba.

- teorię konstruowania autorskich programów kształcenia stymulujących i wspierających rozwój uczniów we współczesnej edukacji Janusza Gniteckiego.

Zaobserwowane w trakcie trzyletnich badań zmienne pośredniczące spowodowały wprowadzenie do teoretycznej części modelu NSE kilku koncepcji teoretycznych, w tym koncepcji działań zmniejszających nierówności społeczne Göra-na Therborna² (za: Kwieciński, 2014, s. 175). Typy tych działań to: wyławianie (czyli wczesne wskazywanie osób zagrożonych), oferowanie wsparcia sytuacyjnego, a następnie przygotowanie do dobrego startu szkolnego oraz życiowego poprzez tworzenie działań wspierających osoby słabsze i odsunięte; działania inkluzywne – włączające, wykorzystujące prawa człowieka; działania tworzone przez politykę i opiekę społeczną, które autor nazwał redystrybucją zasobów.

Opisana powyżej inkluzywna koncepcja kieruje nas ku nurtom pedagogiki pozytywnej, ujętej jako imperatyw moralny (otwartość na różnorodność świata i różnice jego mieszkańców, chęć usuwania barier, zdecydowane reagowanie na język agresji, stwarzanie możliwości realizacji ponownej szansy, opieka nad słabszymi). Nie może to być jednak narzucanie, pozbawianie samodzielności, akceptacja dla prób dominacji społecznej czy marginalizowanie.

W obrębie pedagogiki pozytywnej znajduje się pedagogika zdolności i twórczości, która nie tylko zajmuje się wsparciem rozwoju dzieci, młodzieży oraz dorosłych zdolnych i twórczych, lecz także – co interesuje nas ze względu na realizację modelu NSE – wspomaga rozwój zdolności specyficznych dla każdego dziecka w każdej szkole (opisują ten fakt autorzy różnych badań, m.in. Katarzyna Krasoń, Wiesława Limont, Krzysztof J. Szmidt, Urszula Szuścik, Jolanta Bonar, Teresa Giza).

Działania na rzecz rozwoju zdolności każdego dziecka muszą być zespolone z jego otoczeniem naturalnym. Działania te powinny być łączone z kulturowym środowiskiem i traktowane jako korelat życia jednostki (Marzec-Holka, Radziejewicz-Winnicki, Wiłkomirska, 2018, s. 252). Dla realizacji modelu ważna jest teza tej teorii (ekologii społecznej), dotycząca procesu współzawodnictwa. W tej koncepcji staje się ono rywalizującą współpracą z więzią żywiołowej współzależności. Postępowanie ekologiczne jako równoważnik podmiotowości jednostki jest bliskie podjętym w modelu działaniom i staje się kolejną koncepcją, z której model czerpie swoje inspiracje.

W myśl powyższych założeń model NSE przeznaczony jest nie tylko dla dzieci szczególnie obdarzonych darem uzdolnień plastycznych, lecz także do wszystkich dzieci, wspomagając działaniami plastycznymi ich edukację szkolną, oraz – co do tej pory było słabo podkreślane w publikacjach pedagogicznych – kształcą ich umiejętności życiowe poprzez odpowiednio prowadzone zajęcia plastyczne.

² Socjolog szwedzki z University of Cambridge, autor książki *Nierówność, która zabija* (2015).

Podjęcie ukierunkowane na rozwijanie umiejętności życiowych (*life skills approach*) oznacza interakcyjny proces nauczania i uczenia się, który polega na zdobywaniu wiedzy, kształtowaniu postaw i wartości oraz umiejętności, dzięki którym młody człowiek bierze większą odpowiedzialność za swoje życie. Podjęcie to można opisać jako metodologię edukacyjną, nieograniczającą się do przekazywania informacji, lecz zachowującą równowagę między wymienionymi wyżej trzema komponentami.

Badane umiejętności życiowe dzieci dotyczą ich czterech rodzajów: podejmowania decyzji (krytyczne i twórcze myślenie, rozwiązywanie problemów, przewidywanie konsekwencji własnych działań, stawianie sobie celów), budowania samoświadomości (samoocena, identyfikacja własnych mocnych i słabych stron, pozytywne myślenie, budowanie pozytywnego obrazu własnej osoby i własnego ciała), zdolności interpersonalnych (empatia, aktywne słuchanie, przekazywanie i przyjmowanie informacji zwrotnych), radzenia sobie i kierowania stresem (samokontrola, radzenie sobie z presją, gospodarowanie czasem, radzenie sobie z lękiem)³. W niniejszym artykule zaprezentowano wyniki badań ostatniej z wymienionych grup umiejętności.

CHRONOLOGIA PRAC NAD POWSTAWIENIEM MODELU NSE

Badania dotyczą modelu NSE, który w formie teoretycznej po dwuletnich badaniach międzynarodowych (2011–2013) został zaprezentowany w dwóch publikacjach: 1) omawiającej model od strony teoretycznej oraz 2) raportowej, omawiającej badania (trwające jeden semestr) nad realizacją modelu NSE w 15 małopolskich szkołach podstawowych (Aksman, 2013, s. 1–392; Aksman, Pułka, Kordek, 2013, s. 1–104).

We wskazaniach owego raportu nauczyciele sugerowali silną potrzebę wdrożenia modelu w obecnym programie nauczania w postaci podręczników zawierających podbudowę dydaktyczną stworzonego modelu. W kolejnych latach (2015, 2016, 2017) zostały opracowane podręczniki wraz z materiałami metodycznymi (na płytach CD). Warsztaty plastyczne zawarte w podręcznikach dla klasy I, II i III były zatem zmienną niezależną wprowadzaną sukcesywnie w ciągu trzech lat trwania badań.

Badania eksperymentalne prowadzono od roku szkolnego 2014/2015 do 2017/2018 w 12 szkołach podstawowych (głównie małopolskich) metodą dwóch grup: eksperymentalnej i kontrolnej.

³ Grupy umiejętności życiowych i ich rodzaje zawarte w materiałach prezentowanych podczas warsztatów zorganizowanych przez WHO i UNICEF (Bratysława, maj 2000, przeł. Barbara Woynarowska).

METODOLOGIA BADAŃ NAD KSZTAŁTOWANIEM UMIEJĘTNOŚCI ŻYCIOWYCH DZIECI W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM

Całość badań opisujących kształtowanie wszystkich umiejętności życiowych u dzieci (uczestników projektu) wskutek realizacji innowacyjnych działań dydaktycznych modelu NSE zostanie omówiona w osobnym opracowaniu.

Głównym celem badawczym było ukazanie wpływu realizacji modelu NSE na kształtowanie umiejętności życiowych dzieci w młodszym wieku szkolnym. Badania prowadzono metodą eksperymentu. Były to badania podłużne, trwałe trzy lata i objęły 14 klas edukacji wczesnoszkolnej w 12 szkołach podstawowych w latach 2015–2018.

Zmienna niezależna eksperymentalna to innowacyjne scenariusze warsztatów plastycznych opracowane w postaci podręczników i materiałów do zajęć do klas I–III edukacji wczesnoszkolnej, kształtujące wybrane, opisane wyżej umiejętności życiowe dzieci (przykład takiego scenariusza znajduje się w Aneksie).

Technika eksperymentu wykorzystana w badaniu to technika grup równoległych: grupy eksperymentalnej i grupy kontrolnej.

Umiejętności życiowe w zamyśle autorki badań kształtują się nie tylko poprzez odpowiednio uporządkowany program kształcenia plastycznego, lecz przede wszystkim poprzez powtarzalność wątków metodycznych użytych w innowacyjnie skomponowanym konspekcie. Są to takie elementy konspektu, jak:

- relaksacja i motywacja,
- inicjacja,
- realizacja zadań (1) pod okiem nauczyciela,
- wizualizacja,
- realizacja zadań (2) przez samych uczniów,
- afirmacja i ewaluacja z konceptualizacją treści wprowadzanych na lekcji.

Innowacyjne scenariusze w modelu NSE zawierają konkretne przykłady dzieł sztuki rodzimej i dziedzictwa światowego. Stosujący je nauczyciele zachęceni są do tworzenia własnych scenariuszy warsztatów plastycznych według zaprezentowanego sposobu działania metodycznego, zwłaszcza dotyczących twórców sztuki rodzimej, znanej dziecku z najbliższego otoczenia.

Badania, których fragment zostanie przedstawiony poniżej, przebiegały według następujących etapów:

Etap I:

1. Wybór celowo-losowy, prezentacja dla dyrektorów szkół podstawowych w województwie małopolskim modelu NSE (listopad 2013 r.), zebranie podpisów zainteresowanych szkół, wybór losowy zapisanych do projektu szkół – 14 szkół podstawowych, klasy pierwsze określone losowo (maj 2015 r.).

2. Warsztaty dla nauczycieli dzieci rozpoczynających edukację we wrześniu 2015 r. (15–16 czerwca 2015 r.).

Etap II:

1. Pretest dla nauczycieli – ankieta pięciu kroków (czerwiec 2015 r.).
2. Badanie poziomu grupy eksperymentalnej i kontrolnej testem dojrzałości szkolnej.
3. Pretest dla dzieci – badanie umiejętności życiowych dzieci (październik 2015 r.).

Etap III:

1. Szereg czasowy wielokrotny (badania co roku) ze zwróceniem uwagi na zmienne pośredniczące, zakłócające.

Etap IV:

1. Posttest dla nauczycieli – ankieta pięciu kroków (czerwiec 2018 r.).
2. Posttest dla uczniów – badanie umiejętności życiowych dzieci (czerwiec 2018 r.).

Do zadań nauczycieli należała praca z całym zespołem klasowym. Pierwszym zadaniem było dokonanie diagnozy jednolitym, przygotowanym do badań testem dojrzałości szkolnej w terminie do października 2015 r. (grupy eksperymentalnej i kontrolnej), a także wybór grupy kontrolnej z równorzędnych klas pierwszych. Przez cały okres trwania projektu uzupełniano dziennik zapisu przebiegu warsztatów plastycznych, prowadzonych według modelu jednej lekcji tygodniowo, z uwzględnieniem zmiennych zakłócających i pośredniczących.

Co pół roku wypełniano arkusz obserwacji umiejętności życiowych uczniów. Diagnoza psychometryczna pretestem została przeprowadzona w terminie września–październik 2015 r., a posttestem – w czerwcu 2018 r.

Główny problem badawczy prowadzonych badań był następujący: W jaki sposób trzyletnia realizacja modelu Nauka-Sztuka-Edukacja wpływa na kształtowanie umiejętności życiowych (społecznych) dzieci w grupach eksperymentalnych oraz na zwiększenie wiedzy o edukacji plastycznej u nauczycieli?

Problemy szczegółowe dotyczyły następujących kwestii:

1. Jak model NSE wpłynął na ukształtowanie umiejętności interpersonalnych u dzieci?
2. Jak model NSE wpłynął na ukształtowanie umiejętności dla budowania samoświadomości u dzieci?
3. Jak model NSE wpłynął na umiejętności podejmowania decyzji u dzieci?
4. Jak model NSE wpłynął na umiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych i kierowania stresem u dzieci?
5. Czy model NSE przyczynił się do zwiększenia wiedzy nauczycieli o edukacji plastycznej?
6. W jaki sposób poszerzyła się wiedza nauczycieli dotycząca działań na rzecz dziecka zdolnego plastycznie?

Opisane poniżej wyniki badań dotyczą wycinku pierwszych badań, dokonanych po pierwszym roku trwania eksperymentu. Odnoszą się do problemu czwartego – zmian w radzeniu sobie w sytuacjach trudnych i kierowaniu stresem u dzieci.

Badania psychometryczne przeprowadzono następującymi testami diagnostycznymi:

1. Kwestionariuszem „Mały Kosmita” Iwony Cicheckiej-Jusińskiej i Krystyny Pławskiej (2011).
2. Skalą Postaw Twórczych versus Odtwórczych (SPTO) Katarzyny Krasoń (2011).
3. Kwestionariuszem Nastawień Intrapersonalnych, Interpersonalnych i Nastawień wobec Świata (KNIIŚ) Ewy Wysockiej i Joanny Gwóźdź (2011).

W niniejszym artykule przytoczę wyniki badań z testu „Mały Kosmita” (Cichecka-Jusińska, Pławska, 2011).

Definicję radzenia sobie w sytuacjach trudnych – a dokładniej style i strategię radzenia sobie ze stresem w kontekście młodzieży uzdolnionej artystycznie opisane przez Małgorzatę Kuśpit (2018, s. 120–124) – przyjęto za Danutą Borecką-Biernat (2006). Brzmi ona następująco: „Sytuacja trudna pobudza podmiot do aktywności ukierunkowanej na odzyskanie równowagi między wymaganiami a możliwościami i/lub stanu emocjonalnego. Umiejętność radzenia sobie w sytuacji trudnej może przybierać dwie formy działań: działania służące zwalczaniu zagrożenia i działania o charakterze obronnym” (Borecka-Biernat, 2006, s. 61).

Autorka wyodrębniła trzy formy reakcji obronnych (według niej destruktywnych): unik, uleganie i agresję. Ponadto wskazała na strategię konstruktywnego radzenia sobie w sytuacjach konfliktu (czynności nastawione na realizację celu i obniżenie napięcia emocjonalnego); w teście została ona określona zmienną współpraca.

Według przyjętej koncepcji „jednostka, stosując tego typu strategię, nabiera poczucia sprawstwa i kontroli, co wzmacnia jej twórczą aktywność i poczucie własnej wartości” (Borecka-Biernat, 2006, s. 61; Cichecka-Jusińska, Pławska, 2011, s. 14).

Badania zaprezentowane w niniejszym opracowaniu przeprowadzono w dużym mieście – Krakowie (grupa kontrolna: 24 dzieci, grupa eksperymentalna: 26 dzieci), w małym mieście – Olkuszu (grupa kontrolna: 19 dzieci, grupa eksperymentalna: 29 dzieci) oraz na wsi – Słopnicie (grupa kontrolna: 14 dzieci, grupa eksperymentalna: 14 dzieci). Łącznie grupa kontrolna liczyła 57 dzieci, a grupa eksperymentalna – 69 dzieci. W opisywanym badaniu uczestniczyło zatem 126 dzieci z trzech szkół podstawowych.

ANALIZA ZMIAN W RADZENIU SOBIE W SYTUACJACH TRUDNYCH SPOŁECZNIE PRZEZ DZIECI W MŁODSZYM WIEKU SZKOLNYM UCZESTNICZĄCE W EKSPERYMENCIE

Pierwszą z opisywanych strategii obronnych jest strategia uniku. Uzyskane wyniki zamieszczono w tabeli 1.

Tabela 1. Strategia obronna unik w badaniach eksperymentalnych w grupach eksperymentalnych i kontrolnych po roku realizacji modelu „Nauka-Sztuka-Edukacja” w szkole w dużym mieście, małym mieście i na wsi

Strategia	Grupa	Liczba dzieci	Średnie – badanie I	Średnie – badanie II
Unik	K (DM)	26	1,69	1,73
Unik	E (DM)	24	1,58	0,92
Unik	K (MM) sig. 0,06	19	1,84	2,16
Unik	E (MM) sig. 0,06	29	2,07	1,52
Unik	K (W) sig. 0,15	14	4,86	6,36
Unik	E (W) sig. 0,15	14	6,21	5,71

Źródło: opracowanie własne.

Zaobserwowano wzrost strategii obronnej unik we wszystkich grupach kontrolnych oraz jej obniżenie we wszystkich grupach eksperymentalnych. Należy jednak zaznaczyć, że wyniki te w przypadku małego miasta znajdują się na obrzeżach istotności statystycznej (sig. 0,06), a w przypadku wsi nie są istotne statystycznie (sig. 0,15).

Kolejną badaną strategią obronną była strategia uleganie. Wyniki znajdują się w tabeli 2.

Tabela 2. Strategia obronna uleganie w badaniach eksperymentalnych w grupach eksperymentalnych i kontrolnych po roku realizacji modelu „Nauka-Sztuka-Edukacja” w szkole w dużym mieście, małym mieście i na wsi

Strategia	Grupa	Liczba dzieci	Średnie – badanie I	Średnie – badanie II
Uleganie	K (DM)	26	9,15	8,12
Uleganie	E (DM)	24	8,92	5,33
Uleganie	K (MM)	19	6,89	7,68
Uleganie	E (MM)	29	8,14	9,44
Uleganie	K (W) sig. 0,51	14	4,86	6,36
Uleganie	E (W) sig. 0,51	14	6,21	5,71

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku strategii obronnej uleganie zaobserwowano obniżenie jej działania w sytuacjach dla dzieci trudnych w obu grupach z dużego miasta, przy czym

większe było w grupie eksperymentalnej, a także obniżenie w obu grupach ze wsi, lecz większe znów było w grupie eksperymentalnej. W grupach z małego miasta wzrost tej strategii miał miejsce w obu grupach – w tym przypadku dane nie są istotne statystycznie (sig. 0,51).

Następną strategią obronną możliwą do wyboru przez dzieci była strategia agresja. Wyniki przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Strategia obronna agresja w badaniach eksperymentalnych w grupach eksperymentalnych i kontrolnych po roku realizacji modelu „Nauka-Sztuka-Edukacja” w szkole w dużym mieście, małym mieście i na wsi

Strategia	Grupa	Liczba dzieci	Średnie – badanie I	Średnie – badanie II
Agresja	K (DM)	26	1,96	3,88
Agresja	E (DM)	24	1,29	0,33
Agresja	K (MM)	19	3,00	4,84
Agresja	E (MM)	29	1,86	0,52
Agresja	K (W) sig. 0,62	14	0,64	1,93
Agresja	E (W)	14	0,86	1,43

Źródło: opracowanie własne.

Obserwując wybory dzieci w przypadku strategii obronnej agresja, można zauważyć wzrost tej strategii działania w sytuacjach trudnych we wszystkich grupach kontrolnych oraz wyraźne obniżenie w grupach eksperymentalnych z dużego i małego miasta. Wzrost tej strategii jest widoczny także w grupie eksperymentalnej ze wsi, ale jest mniejszy niż w grupie kontrolnej. W przypadku grup dzieci ze wsi dane te są jednak nieistotne statystycznie (sig. 0,62).

Ostatnią badaną strategią, nazwaną konstruktywną strategią radzenia sobie w sytuacjach trudnych przez dzieci, była strategia współpracy. Wyniki zamieszczono w tabeli 4.

Tabela 4. Strategia zadaniowa współpraca w badaniach eksperymentalnych w grupach eksperymentalnych i kontrolnych po roku realizacji modelu „Nauka-Sztuka-Edukacja” w szkole w dużym mieście, małym mieście i na wsi

Strategia	Grupa	Liczba dzieci	Średnie – badanie I	Średnie – badanie II
Współpraca	K (DM)	26	11,08	10,27
Współpraca	E (DM)	24	12,04	17,38
Współpraca	K (MM)	19	11,84	9,00
Współpraca	E (MM)	29	11,79	12,19
Współpraca	K (W) sig. 0,20	14	8,07	7,21
Współpraca	E (W)	14	6,79	6,64

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku zadaniowej strategii współpraca odnotowano wyraźny wzrost działań dzieci w tym zakresie w grupach eksperymentalnych z dużego i małego miasta oraz obniżenie we wszystkich grupach kontrolnych. Jedynie obniżenie wyboru tej strategii widać w grupie eksperymentalnej ze wsi, lecz mniejsze niż w grupie kontrolnej (dane z tej grupy są jednocześnie nieistotne statystycznie – sig. 0,20).

WNIOSKI

Borecka-Biernat (za: Cichecka-Jusińska, Pławska, 2011, s. 61) podkreślała wartość kształtowania u dzieci strategii współpracy, która przyczynia się do wzmacniania twórczej aktywności dzieci i poczucia własnej wartości, co jest bardzo ważne w kształtowaniu umiejętności życiowych dzieci. Odpowiadając na pytanie badawcze omawiane w niniejszym artykule: Jak model NSE wpłynął na umiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych i kierowania stresem u dzieci? – w odniesieniu do odpowiedzi dzieci zawartych w teście „Mały Kosmita” (Cichecka-Jusińska, Pławska, 2011 s. 61) szukamy potwierdzenia rozwoju strategii współpraca oraz obniżenia liczby odpowiedzi dzieci lokujących się w kategorii następujących strategii: unik, uleganie i agresja.

Po roku prowadzenia zajęć innowacyjnymi scenariuszami zaobserwowaliśmy (biorąc pod uwagę dane istotne statystycznie):

- wzrost strategii obronnej unik we wszystkich grupach kontrolnych oraz jej obniżenie we wszystkich grupach eksperymentalnych,
- obniżenie strategii działania uleganie w sytuacjach dla dzieci trudnych w obu grupach z dużego miasta, przy czym większe w grupie eksperymentalnej, a także obniżenie w obu grupach ze wsi, lecz większe znów w grupie eksperymentalnej,
- w przypadku strategii obronnej agresja zauważono wzrost tej strategii działania w sytuacjach trudnych we wszystkich grupach kontrolnych oraz wyraźne obniżenie w grupach eksperymentalnych z dużego i małego miasta,
- w przypadku zadaniowej strategii współpraca widoczny jest wyraźny wzrost działań dzieci w tym zakresie w grupach eksperymentalnych z dużego i małego miasta oraz obniżenie jej we wszystkich grupach kontrolnych.

Cieszy obserwowany po roku działań nauczycieli z modelem NSE wzrost wyborów strategii współpraca przez dzieci z grup eksperymentalnych oraz obniżenie wyborów pozostałych obronnych strategii. Wyniki nie dotyczą jednak wszystkich grup; szczególnie dane nieistotne statystycznie dotyczą grupy dzieci ze wsi. Wydaje się interesujące, jakie odpowiedzi zwłaszcza tej grupy badawczej przyniesie kolejny rok prowadzenia modelu NSE w szkołach.

BIBLIOGRAFIA

- Aksman, J. (red.). (2013). *Nauka-Sztuka-Edukacja. Innowacyjny Model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie*. Kraków: Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych KAAFM.
- Aksman, J., Pułka, J., Kordek, P. (oprac.). (2013). *Nauka-Sztuka-Edukacja: opracowanie i upowszechnianie Innowacyjnego Modelu diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie. Raport zawierający wnioski i rekomendacje dotyczące dalszego wdrażania i upowszechniania modelu*. Kraków: KAAFM.
- Borecka-Biernat, D. (2006). *Strategie radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych. Psychospołeczne uwarunkowania*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Cichecka-Jusińska, I., Pławska, K. (2011). *Kwestionariusz „Mały Kosmita”. Narzędzie do badania postaw Radzenia Sobie w Sytuacjach Trudnych Społecznie RSwSTS. Podręcznik testu – wersja dla uczniów szkoły podstawowej klas I–III*. Kraków: MEN.
- Krasoń, K. (2011). *Skala Postaw Twórczych versus Odtwórczych (SPTO). Podręcznik do testu w wersji dla szkoły podstawowej klas I–III*. Kraków: MEN.
- Kuśpit, M. (2018). *Podmiotowe uwarunkowania radzenia sobie ze stresem w środowisku szkolnym młodzieży uzdolnionej artystycznie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kwieciński, Z. (2014). Edukacja wobec różnicy i inkluzji. Dwa typy dyskursów – w stronę pedagogiki pozytywnej. *Kultura i Edukacja*, 2(102), 173–180.
- Marzec-Holka, K., Radziejewicz-Winnicki, A., Wiłkomirska, A. (2018). *Nauki społeczne wobec zmiany – alternatywa scalania (inspiracje dla współczesnej pedagogiki)*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Wysocka, E., Gwóźdź, J. (2011). *Kwestionariusz Nastawień Intrapersonalnych, Interpersonalnych i Nastawień wobec Świata (KNIIS)*. Podręcznik testu – wersji dla uczniów szkoły podstawowej klas I–III. Kraków: MEN.
- PODRĘCZNIKI, MATERIAŁY DYDAKTYCZNE I FILMY METODYCZNE DO REALIZACJI MODELU „NAUKA – SZTUKA – EDUKACJA”**
- Aksman J., Gabzdyl, J. (2015). *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I, II, III. Metodyczne opracowania i materiały dla nauczycieli i studentów do realizacji modelu Nauka–Sztuka–Edukacja*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM (podręcznik).
- Aksman J., Gabzdyl, J. (2016). *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I, II, III. Metodyczne opracowania i materiały dla nauczycieli i studentów do realizacji modelu Nauka–Sztuka–Edukacja*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM (podręcznik).
- Aksman J., Gabzdyl, J. (2017a). *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I, II, III. Metodyczne opracowania i materiały dla nauczycieli i studentów do realizacji modelu Nauka–Sztuka–Edukacja*, Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM (podręcznik).
- Aksman J., Gabzdyl, J. (2015). *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I, II, III. Materiały pomocnicze dla nauczycieli do realizacji lekcji w klasie I, II, III*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM (płyta CD).
- Aksman J., Gabzdyl, J. (2016). *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I, II, III. Materiały pomocnicze dla nauczycieli do realizacji lekcji w klasie I, II, III*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM (płyta CD).
- Aksman J., Gabzdyl, J. (2017). *Innowacyjny model wczesnoszkolnej edukacji plastycznej. Klasa I, II, III. Materiały pomocnicze dla nauczycieli do realizacji lekcji w klasie I, II, III*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM (płyta CDD).
- Filmy metodyczne, instruktażowe dla nauczycieli o realizacji modelu NSE w klasach I, II i III (scenariusz i konsultacja pedagogiczna: J. Aksman; trzy filmy).

SUMMARY

The article describes the findings of the international research project “Science-Art-Education. An innovative model of diagnosis, methods, techniques of work with an artistically gifted learner” (the project co-financed by EU, October 2011 – September 2013). On completion of the project, the author carried out a three-year research (2015–2018) on the effectiveness of the model SAE (whose aim is to develop life skills in children) applied in twelve schools in southern Poland. The article presents the initial conclusions from the research on possible influence of the SAE model on development of the skill of cooperation and combating stress in difficult situations by young learners. One hundred and twenty six children from different backgrounds (big city, small town, village) took part in the experimental research. The research was carried out for a year on the SAE model in its form of primary school. The results bring optimistic data – there is a marked increase in development of strategies of cooperation accompanied by decrease of defence strategies, such as avoidance, submission, aggression, which negatively affect child’s further development.

Keywords: art education; life skills of children; experimental research; cooperation of children at a younger school age

ANEKS

**Wybrany warsztat plastyczny z klasy III szkoły podstawowej
(Aksman, Gabzdyl, 2017a, s. 38–43)**

Temat I / Warsztat plastyczny 1

1. Temat warsztatów: <i>Symbol psiej wierności – pies Dżok – w świecie rzeźb plenerowych Bronisława Chromego</i>
2. Zagadnienia plastyczne: – przypomnienie o poznanych rodzajach rzeźb (wykuwanych, modelowanych, odlewanych, konstruowanych) poznanych w klasie I (patrz: temat IV / warsztat 1) oraz proporcjach ciał ludzkich poznanych w rzeźbach Wita Stwosza (patrz: temat V / warsztat 2), – warsztat plastyczny rzeźbiarza na podstawie wybranych rzeźb z Autorskiej Galerii Rzeźb Bronisława Chromego w Krakowie, – analiza rzeźb plenerowych Bronisława Chromego (<i>Pies Dżok</i> , 2001; <i>Koty</i> , 2003; <i>Żółwie</i> , 2003; <i>Owce</i> , 1969; <i>Koń września</i> , 1999).
3. Działalność plastyczna: – formowanie ze staniolu kształtów zwierzęcych w połączeniu (przy pomocy kleju) z kamieniami (otoczakami), zainspirowane twórczością rzeźbiarską Bronisława Chromego.
4. Metody kształcenia: – podające, – problemowe, – waloryzacyjne, – praktyczne.
5. Formy kształcenia: – zbiorowa, – jednostkowa.
6. Technika plastyczna: – modelowanie – formowanie bryły (formowanie ze staniolu postaci zwierzęcia – symbolu wierności w połączeniu z kamieniem, otoczakiem).
7. Środki dydaktyczne: – spacer wirtualny po Autorskiej Galerii Bronisława Chromego dostępny na stronie internetowej www.bronislawchromy.pl/virtual_tour , – fotografie rzeźb plenerowych Bronisława Chromego (<i>Pies Dżok</i> , 2001; <i>Koty</i> , 2003; <i>Żółwie</i> , 2003; <i>Owce</i> , 1969; <i>Koń września</i> , 1999) ze strony internetowej www.bronislawchromy.pl/rzezba.html , – historia psa Dżoka, fragmenty artykułu pt. <i>Pierwszy pies w Polsce, któremu wybudowano pomnik</i> ze strony internetowej http://krakow.onet.pl/pierwszy-pies-w-polsce-ktoremu-wybudowano-pomnik/nxyzyy , – opowieść o słynnym krakowskim rzeźbiarzu z artykułu Katarzyny Janiszewskiej pt. <i>Prof. Chromy. Wawelski smok, owieczki i pies</i> („Gazeta Krakowska” 9.01.2014, Pobrane z: www.gazetakrakowska.pl/artykul/1084682,prof-chromy-wawelski-smok-owieczki-i-pies,id,t.html), – smutna opowieść o wiernym psie Dżoku na podstawie książki Barbary Gawryluk pt. <i>Dżok – legenda o psiej wierności</i> (Wydawnictwo Literatura, 2012), – kartki z bloku rysunkowego lub tektura, służące jako podkłádki w trakcie pracy nad rzeźbą, – kamienie – otoczaki z rzeki, – klej „Magik”, – komputer z podłączeniem do internetu; tablica interaktywna bądź rzutnik multimedialny.

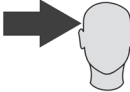

8. Czas realizacji: 90 minut.

9. Informacje o realizacji, uwagi itp.

Temat dobrze zrealizować w okresie wiosennym, jeśli to możliwe – po wycieczce do Autorskiej Galerii Rzeźby Bronisława Chromego (lub po spacerze wirtualnym). Warto przemyśleć, czy nie zorganizować warsztatu plenerowego – tworzenia w otoczeniu rzeźb słynnego rzeźbiarza w Parku Decjusza w Krakowie.

Warsztaty można poprzedzić lekcją z treściami języka polskiego, wspólnym czytaniem książeczki Barbary Gawryluk pt. *Dżok – legenda o psiej wierności*, tak aby dzieci były już zapoznane z historią niezwykłego psa.

SZCZEGÓŁOWY SCENARIUSZ

	<p>1. Relaksacja i motywacja:</p> <p>a) Nauczyciel inicjuje swobodne wypowiedzi dzieci wokół tematu rzeźby plenerowej. Pyta dzieci, czy pamiętają z poprzednich warsztatów w klasie I i II omawiane rzeźby plenerowe i ich twórców (np. M. Konieczny i Warszawska Nike, Drewniany stwór w Ogrodzie Fauny Polskiej w Bydgoszczy, Władysław Hasior i Ogniste ptaki oraz rzeźby z lodu i śniegu – w wybranych plenerach). Pyta, czy dzieci zwróciły uwagę podczas swoich wędrówek, wycieczek, spacerów na rzeźby plenerowe, gdzie takowe rzeźby widziały, czy pamiętają nazwiska ich autorów – rzeźbiarzy.</p> <p>b) Następnie nauczyciel informuje dzieci, że dziś znajdują się w warsztacie bardzo znanego rzeźbiarza Profesora Bronisława Chromego. Najwięcej rzeźb tego artysty spotkać można przede wszystkim w jego rodzinnym mieście Krakowie: smok wawelski, owieczki przed Uniwersytetem Rolniczym czy pies Dżok, o którym dzieci dowiedzą się więcej w kolejnej części warsztatów.</p>
  	<p>2. Inicjacja / wprowadzenie:</p> <p>a) Nauczyciel spaceruje wirtualnie wraz z dziećmi po Parku Decjusza, gdzie umiejscowiona jest Autorska Galeria Bronisława Chromego (www.bronislaw-chromy.pl/virtual_tour).</p> <div data-bbox="425 1164 1017 1474" style="text-align: center;"> </div> <p>b) Nauczyciel „zagląda” z dziećmi do Galerii, dzieci próbują określić spotkane tam dzieła sztuki, są tam bowiem także obrazy i grafiki Profesora. Wiele rzeźb Profesora B. Chromego spotkać można przede wszystkim w Parku Decjusza.</p>

<p>c) Wychodzimy zatem na zewnątrz Galerii. Zadaniem dzieci jest odszukanie wśród rzeźb umiejscowionych w parku rzeźb zwierzęcych osadzonych na otoczkach – kamieniach z rzeki.</p> <p>Po wirtualnym spacerze nauczyciel pokazuje wybrane fotografie rzeźb plenerowych Profesora B. Chromego (ze strony internetowej www.bronislaw-chromy.pl/rzezba.html) obrazujące zwierzęta osadzone na otoczkach. Dzieci z pomocą nauczyciela określają, z jakich materiałów są zbudowane, czy ich proporcje są właściwe, jakie zwierzęta obrazują.</p>			
<p>Fotografie rzeźb plenerowych Bronisława Chromego:</p>			
			
<p>1. <i>Koty</i>, 2003, brąz i kamień</p>	<p>2. <i>Żółwie</i>, 2003, brąz i kamień</p>	<p>3. <i>Owce</i>, 1969, granit i aluminium</p>	<p>4. <i>Koń wrześnie</i>, 1999, brąz i kamień</p>
<p>d) Następnie nauczyciel zaciekawia dzieci smutną, znaną w Krakowie historią psa Dżoka, któremu wybudowano pomnik za wierność, jaką okazał swojemu panu nawet po jego śmierci. Pies blisko rok nie opuszczał miejsca śmierci swojego pana, który nieoczekiwanie zmarł na atak serca w pobliżu Ronda Grunwaldzkiego w 1990 r. Dokarmiali go okoliczni mieszkańcy i nazwali imieniem Dżok. Po roku zaufała emerytowanej nauczycielce, u której zamieszkał, niestety po ośmiu latach historia się powtórzyła, znów został sam. Zginął na torach potrącony przez pociąg. Jest pochowany na terenie Schroniska dla Bezdomnych Zwierząt w Krakowie.</p> <p>Krakowianie, poruszeni historią Dżoka, postanowili wybudować mu pomnik, który umiejscowiono w 2001 r. na Bulwarze Czerwieńskiego pod Wawelem obok Ronda Grunwaldzkiego. Wykonawcą był znany krakowski rzeźbiarz Bronisław Chromy (znany także dzieciom z autorstwa słynnej rzeźby Smoka Wawelskiego).</p> <p>Prezentując zdjęcie rzeźby Dżoka, nauczyciel pyta dzieci, co według nich ta rzeźba symbolizuje.</p> <p>Dzieci zapewne zauważą, że pomnik przedstawia psa otoczonego opiekuńczoymi, ludzkimi dłońmi. Następnie wspólnie czytają napis na pomniku, który wyryto w języku polskim i angielskim: „Najwierniejszy z wiernych, symbol psiej wierności. Przez rok /1990–1991/ oczekiwał na Rondzie Grunwaldzkim na swojego Pana, który w tym miejscu zmarł”. Warto dodać, że pomnik ten stał się jednym z punktów odwiedzanych przez turystów zwiedzających Kraków.</p> <p>W tym miejscu można przytoczyć fragment (lub przypomnieć z wcześniejszych zajęć zawierających treści języka polskiego) opowiadania Barbary Gawryluk pt. <i>Dżok. Legenda o psiej wierności</i>, która ukazała się w 2007 r.</p>			

5. Pomnik Dżoka, B. Chromy, 2001 (odsłonięty 26 maja 2001 r., źródło: <http://krakow.onet.pl/pierwszy-pies-w-polsce-ktoremu-wybudowano-pomnik/nxyzy>)

e) Dokładne informacje: fragmenty artykułu pt. *Pierwszy pies w Polsce, któremu wybudowano pomnik* ze strony internetowej <http://krakow.onet.pl/pierwszy-pies-w-polsce-ktoremu-wybudowano-pomnik/nxyzy>.

Nauczyciel opowiada dzieciom o codziennym życiu znanego rzeźbiarza, wykonawcy rzeźby Dżoka. Posiłkuje się fragmentami artykułu Katarzyny Janiszewskiej pt. *Prof. Chromy. Wawelski smok, owieczki i pies* („Gazeta Krakowska” 9.01.2014. Pobrane z: www.gazetakrakowska.pl/artykul/1084682,prof-chromy-wawelski-smok-owieczki-i-pies,id,t.html).

6. Bronisław Chromy, rzeźbiarz, malarz, poeta, pisarz, medalier (fot. Anna Kaczmarz, źródło: www.gazetakrakowska.pl/artykul/1084682,prof-chromy-wawelski-smok-owieczki-i-pies,id,t.html)

Warto przytoczyć dzieciom fragmenty z autobiografii cytowane w powyższym artykule np.:

- „Bronisław Chromy urodził się 3 czerwca 1925 r. w Leńczach. (...) Ojciec Chromego był górnikiem, przez 12 lat pracował w kopalniach w Stanach Zjednoczonych. (...) Matka, afciarka ludowa, góralka spod Giewontu, w czasie tych wypraw sama musiała sobie radzić z szóstką dzieci”;
- „Chromy rzeźbił od małego. Co innego miało robić wiejskie dziecko w zimowe wieczory? A dawniej zimy były nie takie, jak dziś: śniegi ogromne, zasy po szyję, minus 40 stopni. Mały Broniek przykucał przy ciepłym kuchennym piecu. Najpierw strugał w brukwi, bo to tworzywo bardzo plastyczne, później w drewnie”;

	<p>– „To, że Chromy znalazł się w Krakowie, to zasługa najstarszego brata, Jana, który ściągnął go do pracy w Artystycznej Odlewni Metali Franciszka Tieslera. Do tej odlewni przychodzili znani rzeźbiarze: Xawery Dunikowski, Karol Hukan. Jan miał już pozycję, był uważany za jednego z najlepszych odlewników. Broniek zobaczył rzeźby, które z miejsca go zauroczyły. Na początku robił proste formy na lampy, dzwonki, łyżki czy widelce”,</p> <p>– „Kamienie wydobywane z Dunajca Rzeźby Chromego zna każdy, kto choć raz był w Krakowie. I kto nie był, też je zna. Mają swój charakterystyczny styl, artysta często używa kamieni – otoczków wydobytych z Dunajca. – O kamienie potykałem się od dziecka – mówi Chromy. – Pomyślałem, że mogę je wykorzystać. Rzeźby Chromego to symbole, na stałe już wrośnięte w pejzaż miasta. Jak choćby smok wawelski u stóp zamku”,</p> <p>– „Tata był bardzo dobrym tatą, cały czas o nas myślał – opowiada. – Rozpieszczał nas, co chwilę wymyślał nowe atrakcje: a to odpust na Bielanach, a to wycieczki do Lasku Wolskiego. Stała tam budka Baby Jagi, w której sprzedawali paluszki i colę (wspomina córka Kinga)”,</p> <p>– „A Chromy dodaje: ulubiona rzeźba to ta, którą artysta ma w zamyśle, która jeszcze nie powstała. Na szczęście cały czas mam dużo zamówień, na wyobrażenie też nie narzekam. Żal by było umierać, jak ma się tyle do zrobienia. To, co się udało, to się udało. A co nie, pozostanie niedokonaniem”.</p> <p>Nauczyciel po zakończeniu opowieści pyta dzieci, co według nich najbardziej inspirowało artystę do stworzenia rzeźb, czyich przedstawień po spacerze przez galerię B. Chromego jest najwięcej.</p> <p>Nauczyciel informuje, że na niniejszych warsztatach dzieci będą podobnie jak B. Chromy wykonywać rzeźbę wybranego przez siebie zwierzęcia w połączeniu z otoczakiem – kamieniem, które same przyniosły do szkoły.</p>
	<p>3. Realizacja zadań, cz. 1:</p> <p>a) nauczyciel prosi dzieci, aby spróbowały palcami formować ze staniolu wybrany kształt, może to być kula, prostokąt, trójkąt, wielokąt. W tym celu każde dziecko za instrukcją nauczyciela najpierw urywa kawałek staniolu, potem mniej lub w celu uzyskania większej obfitości dokłada, łącząc jeden kawałek staniolu z drugim,</p> <p>b) po skończonym zadaniu dzieci układają wszystkie uformowane figury na jednej przestrzeni – na połączonych ławkach lub na podłodze. Nauczyciel zadaje pytania:</p> <ul style="list-style-type: none"> – W jaki sposób dzieci łączyły staniol? – Jakie figury udało się dzieciom stworzyć? (można je pogrupować) – Co można by wykorzystać, aby figura formowana ze staniolu nie załamywała się? (np. drucik jako konstrukcja)
	<p>4. Wizualizacja:</p> <p>a) nauczyciel prosi o to, aby dzieci usiadły w kole na dywanie, zamknęły oczy i wyobraziły sobie zwierzątko, które podobnie jak pies Dżok dla swojego pana kojarzy im się z uczuciem wierności, przywiązania, zaufania, bliskości,</p> <p>b) nauczyciel prosi, aby dzieci pojedynczo wypowiadały się na temat wybranych przez siebie zwierzątek. Prosi, aby dzieci przytoczyły krótkie opowieści o zachowaniach swoich zwierząt, które świadczą o uczuciach wierności, przywiązania czy zaufania.</p> <p>Zwraca uwagę na wybór części ciała zwierzęcia, które będą formować i dopasowywać do kamienia – otoczaka.</p>

	<p>5. Realizacja zadań, cz. 2:</p> <p>Nauczyciel ustala z dziećmi sposób wykonania rzeźby. Dzieci stosują technikę formowania ze staniolu w połączeniu z kamieniem tak, aby rzeźby wyglądały podobnie jak rzeźby zwierząt B. Chromeo, które obserwowały w etapie inicjacji, wprowadzenia.</p> <p>W pierwszym etapie dzieci formują wybraną część ciała zwierzęcia, mogą dołączać lub doklejać poszczególne elementy.</p> <p>W drugim etapie montują uformowany kształt na kamieniu – otoczaku, w wybrany przez siebie sposób (przyklejając staniol do kamienia).</p>
	<p>6. Afirmacja:</p> <p>Nauczyciel prosi, aby każde dziecko powiedziało coś pozytywnego o stworzonej przez siebie rzeźbie.</p> <p>Jakie przedstawiło zwierzę i dlaczego?</p> <p>Z czego jest najbardziej zadowolone? W jaki sposób chciało oddać uczucia zwierzęcia?</p> <p>A czego nie udało się oddać?</p> <p>Należy zachęcać dzieci do wyszukiwania ciekawych elementów dzieł stworzonych przez koleżę i koleżankę.</p>
	<p>7. Ewaluacja:</p> <p>a) dzieci mają za zadanie poukładać wszystkie prace na jednej przestrzeni, np. na połączonych ławkach,</p> <p>b) nauczyciel prowadzi z dziećmi rozmowę na temat walorów ich prac, realizacji własnych, ciekawych pomysłów, charakterystycznych cech, które oddają daną emocję w rzeźbie. Dzieci próbują nazwać swoje rzeźby, np. zadumany-kochający Cyrus, uczuciowa Lawia, wspomagający Tofik (Cyrus, Lawia, Tofik – wybrane imiona psów, kotów i innych zwierząt).</p> <p>Nauczyciel w tej rozmowie używa określeń związanych z realizowaną przez dzieci techniką: rzeźba montowana lub konstruowana, różne sposoby montażu i umiejscowienia otoczaka i staniolu.</p>
	<p>8. Informacje o realizacji:</p> <p>Przykładowe prace dziecka zatytułowane: <i>Zadumany-kochający pies Cyrus</i> (fot. J. Aksman)</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> </div>
	<p>9. Uwagi, spostrzeżenia, przemyślenia nauczyciela.</p>